

DE HISTORIE VAN DE HEIRNIS

1. EEN GENTSE VOLKSWIJK

De Heirniswijk meet 31 ha. Die uithoek van Gent grenst aan de deelgemeenten Ledeberg, Gentbrugge en Sint-Amandsberg en wordt ingesloten door de Kasteellaan, de Heirnislaan, de Vlaamse Kaai en de Ferdinand Lousbergskaai.

In 1988 herdacht deze relatief onbekende wijk haar 100-jarig bestaan, ondermeer door de uitgifte van het boek "Van Wei tot Wijk", waarvan de 1.000 exemplaren zeer vlug de deur uitvlogen.

Rekening houdend met het feit dat er slechts 1.000 gezinnen in de wijk wonen, toont dit wel aan dat er interesse bestaat voor de geschiedenis van de Gentse volkswijken.

Het is niet mijn bedoeling dit 255 bladzijden tellende boek, waaraan diverse auteurs hun medewerking verleenden, hier dunnetjes over te doen.

In september 1988 echter erkende de gemeenteraad 4 nieuwe stadsvernieuwingsgebieden, waaronder de Heirnis. Door deze erkenning gaf het gemeentebestuur toe dat ook deze wijk, die deel uitmaakt van de 19e eeuwse industriële uitbreidingsgordel, dringend onder handen moest worden genomen, en dit liefst in samenspraak met de bewoners. Een stuurgroep, voor de helft bestaande uit wijkbewoners en voor de andere helft uit ambtenaren en politici werd in februari 1990 opgericht. De bewonersgroep had ondertussen, voortbouwend op de verwezenlijkingen van het ter ziele gegaan buurthuis De Dobber, de koppen bij mekaar gestoken om voorstellen te formuleren. Dit denkwerk werd in maart 1992 neergeschreven in de brochure "Aanzetten tot een structuurschets voor de Heirnis" en werd overhandigd aan al de leden van de stuurgroep. Die 36 bladzijden tellende brochure bevatte ook een hoofdstuk "De Heirnis Historisch" waarin ik als amateurheemkundige en buurtbewoner op een zevental bladzijden een poging ondernam om duidelijk te maken hoe de huidige wijk is ontstaan. Een omkijken dus om beter te begrijpen.

Daar het resultaat van deze poging misschien ook wel de lezers van "Ghendtsche Tydinghen" kan interesseren, volgt hieronder de bewuste tekst, aangevuld met enkele illustraties.

2. VOORGESCHIEDENIS

Vóór de 14de eeuw noemde bijna het gehele gebied van de huidige Heirniswijk Kasterbant, wat "uitspringende streek" betekent, omdat het gelegen

was aan een scherpe Scheldebocht (Keizerpoort). Binnen dit gebied lag een door een gracht omsloten blokperceel dat Keukenbucht noemde (naar de familie Van Der Cockenen die de keuken hield in de nabijgelegen Sint-Baafsabdij), te situeren tussen de huidige Tarbotstraat en Vlaamsekaai. Het noordelijke deel van de huidige Heirniswijk (van huidige Kasteellaan tot achter de huizen van de huidige Forelstraat) lag binnen de omheining van het Sint-Baafsdorp.

Vanaf de 14de eeuw wordt het gebied ten zuiden van het Sint-Baafsdorp Heernesse genoemd. Het is een afleiding van het germaanse woord "herdo" wat kudde betekent (denk aan "herder").

De Heernesse was tot het einde van de 19de eeuw een meersgebied waarop iedere Bavenaar (en zijn afstammelingen) een koe mocht laten grazen, mits betaling van een bijdrage aan de Heirnismeesters die dit grondgebied beheerden. Ter compensatie van dit weiderecht waren de landerijen op de Heernesse vrijgesteld van grondbelasting.

Het gebied van de huidige Heirniswijk was slechts een onderdeel van de Heirnismeersen, die zich over een afstand van ongeveer 2 km lang en 120 tot 180 meter breed uitstrekten langs de linker Scheldeoever, van aan de Keizerpoort tot aan de grens met Destelbergen, met een noordelijke uitstulping (rond de huidige Toekomststraat) tot aan de Dendermondsesteenweg (huidige Heernisplein), langswaar toen de enige toegangsweg was (het Heirnisgat).

Vanouds werden de Heirnismeersen verdeeld in De Grote Heirnis in het westen (de huidige Heirniswijk) en De Kleine Heirnis in het oosten (op grondgebied Sint-Amandsberg), die beiden jurisdictioneel, zoals het Sint-Baafsdorp, deel uitmaakten van de Sint-Baafsheerlijkheid.

Naast een agrarische functie hadden deze meersen van de middeleeuwen tot in de 18e eeuw ook een verdedigingsfunctie. Door een systeem van sluizen konden ze in geval van oorlog onder water gezet worden. Vandaar dat sommige kaarten de Heirnis aanduiden met "inondation" en er toen ook niemand woonde.

3. DE GEBASTIONEERDE HEIRNIS

Toen er in de 16de eeuw, na de verdwijning van de Sint-Baafsabdij en de oprichting van het Spaanskasteel (1540) rondom Gent een nieuwe stadsversterking werd gebouwd, was de Heirnis de eerste sektor die versterkt werd. In 1578 delfde men er van aan het Spaanskasteel tot aan de Nederschelde bij de Keizerpoort een gracht van vijf voeten diep en drie roeden breed. Met de gedolven aarde vormde men een wal dwars door de Heirnis, met twee oostelijk uitspringende bastions, waarvan de eerste zich situeerde aan de

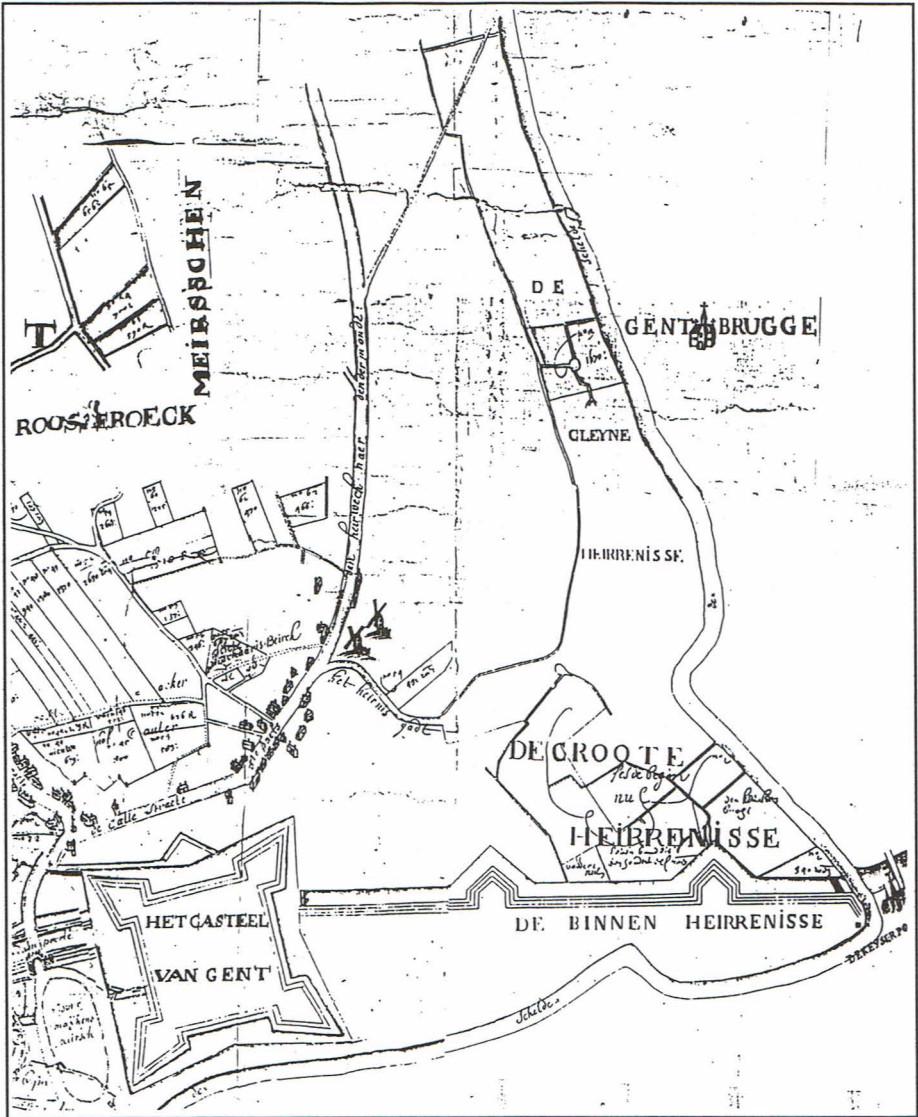

Fig. 1. De gebastioneerde Heirnis. Toestand in 1722, met langs de Schelde de Kleine en de Grote Heirnis, en achter de wallen de Binnenheirnis. De kaart is naar het oosten gericht. De huidige Heirniswijk stemt ongeveer overeen met de Grote Heirnis, plus nog een strook tot aan het linkse bastion en een strook onder de stadsmuur. (R.A.G.-kaart 356)

hoek van de huidige Kasteellaan en Eendrachtstraat en de tweede aan het huidige Lousbergstehuis. Achter de aarden wal liep een binnenweg, in feite de eerste straat door de Heirnis. De vestinggracht, die men later Rietgracht is gaan noemen, speelde tot in de 20ste eeuw een belangrijke rol in de Heirnis-geschiedenis. Hij werd namelijk als grens gebruikt tussen het Vrije van Gent en de Sint-Baafsheerlijkheid die was blijven bestaan na de gedwongen ver-

huis van de Sint-Baafsabdij. Vanaf 1795 werd hij de grenslijn tussen de stad Gent en de gemeente Oostakker. De vestinggracht splitste bovendien de huidige Heirniswijk in twee delen, met elk een verschillende stedenbouwkundige ontwikkeling: de Heirnis binnen de wallen (de Binnenheirnis) en de Heirnis er buiten. (fig. 1) Daar een voorgebod van 1578 bepaalde dat er geen gebouwen mochten staan binnen een afstand van 150 roeden (schietbereik van een musket), gemeten van de buitenkant van de vestingwal en dit verbod van kracht bleef tot 1841 (jaar waarin de wallen en bastions op de Heirnis werden genivelleerd), kwam het grootste deel van de huidige Heirniswijk gedurende drie eeuwen dus totaal niet in aanmerking voor eventuele bewoning of industriële vestiging. Enkel de Binnenheirnis was daarvoor geschikt. Die Binnenheirnis werd echter in 1752 nogmaals opgesplitst door het graven van het Visserijkanaal parallel met de Nederschelde, van aan de westelijke vestinggracht van het Spaanskasteel, door het gehucht "De Visscherije" en de onbewoonde Binnenheirnis naar de Keizerpoort. Dit betekende de afsplitsing van de Visserijsector (tussen Visserijkanaal en Nederschelde) van de Binnenheirnis. Reeds in het midden van de 18de eeuw vestigden zich op die nieuw ontstane sektor belangrijke manufactures, al of niet aangedreven door waterkracht. De Heirniswijkoever van het kanaal daarentegen werd voorlopig enkel gebruikt voor tuinbouw, luthoven en "promenade".

Na het slechten van de stadswallen en bastions bleef de Rietgracht op de Heirnis nog tot 1860 de rol vervullen van octrooigracht. Als variante op het poortrecht uit het Ancien Regime kreeg de stad Gent in 1816 het recht om aan ieder die zich in de stad begaf op alle ingevoerde dranken, voedingswaren, brandstoffen en bouwmaterialen een tol te eisen. Bij elke overschrijding van de Rietgracht dienden dus octrooirechten te worden betaald. Vandaar dat er zich op het zuidelijk uiteinde van de stadsgracht (aan de Visserijkom) een aubette voor de octrooibedienden bevond, die na 1809 werd verplaatst over het Visserijsas.

Ten gevolge van de octrooirechten veroorzaakte de economische groei voor 1860 geen expansie van de stad en bleef dus ook de Heirnis buiten de wallen onaangeroerd. In plaats daarvan werd de enorme bevolkingsexplosie die Gent de voorgaande decennia kende, opgevangen door het volbouwen van alle beschikbare ruimtes binnen de stad, die een miserabele huisvesting in beluiken veroorzaakte met alle sociale en hygiënische gevolgen van dien. De afschaffing van de tolbarrières in 1860 stelde de leidende klasse theoretisch in staat om de urbanisatie van de periferie, zoals de Heirnis, aan te vatten.

Terwijl oude stadsbuurten met veel beluiken om hygiënische of andere redenen werden gesloopt, wierpen grootgrondbezitters en fabrikanten zich rondom Gent op de aanleg van nieuwe straten en verkavelingen op grote onaangeroerde percelen buiten de vroegere stadswallen. Op de Heirnis vereiste dit echter voorafgaandelijk enkele oppuntstellingen door de overheid.

4. DE ONTSLUITING VAN DE HEIRNIS EN DE INLIJVING BIJ GENT

De eigenlijke urbanisatie van de Heirnismeersen wordt voorafgegaan door volgend overheidsoptreden:

a. In 1857 wordt er door de Staat een *verbindingsspoorlijn* voor goederen-transport geopend tussen het Zuidstation en het stapelhuis aan het Handelsdok. Deze spoorlijn volgde het tracé van de huidige Tweebruggenstraat, dwars door het klooster van Nieuwenbos, over de Nederschelde en de Visserij, door het noordelijk bastion van de Heirnis in een wijde boog door de oostelijke buitengracht van het ondertussen verdwenen Spanjaardkasteel, het tracé dus van de huidige Kasteellaan. Deze spoorlijn lag volledig op Gents grondgebied. Belangrijk voor de Heirnis was dat de twee bruggen over de Nederschelde en het Visserijkanaal ook opengesteld werden voor het gewone verkeer, wat inhield dat voor het eerst de Heirnismeersen direkt vanuit het centrum toegankelijk werden. Eigenlijk werd de Heirnis dus ontsloten op kosten van de nationale overheid.

De aanleg van deze verbindingsspoorlijn vergde tevens een hertrekking van de Rietgracht, ook al op kosten van de Belgische Staat, waardoor voortaan de buurt van het Kasteel (huidige Sint-Machariuswijk) verlost was van die steeds opnieuw problemen opleverende Rietgracht, die wel nog door de Heirnis kronkelde.

b. Daar de voornoemde verbindingsspoorlijn zeer hinderlijk was voor het verkeer in de Lange Violettenstraat werd reeds in 1864 een vervanging gepland: de *Oosterringspoorweg*. Deze ringspoorweg liep in een boog van aan de Sint-Lievenspoort, over Ledeberg en Gentbrugge, over de Nederschelde (huidige Heirnispoorwegbrug), dwars door de Heirnismeersen en het oefenterrein voor de burgerwacht ten oosten van het ex-kasteel naar de Dampoort. In 1872 kon deze ringspoorlijn worden in gebruik genomen en de verbindingsspoorlijn worden afgeschaft. Hierdoor ontstond de brede Kasteellaan met bomen in het midden en rijke burgershuizen er langs. (fig. 2)

c. Tegelijkertijd met de bouw van de Heirnispoorwegbrug werd een zee-sluis gebouwd, het *Gentbruggesas*, waardoor voortaan de getijdenwerking van de Nederschelde zich niet meer zou laten voelen op de Gentse binnenwateren. Tevens werd er een coupure met stuw gegraven door de Guldenmeers op Gentbrugge en een Scheldebocht weggewerkt waardoor de oostelijke Heirnis een stuk kleiner werd. Het Gentbruggesas werd in 1889 in gebruik genomen.

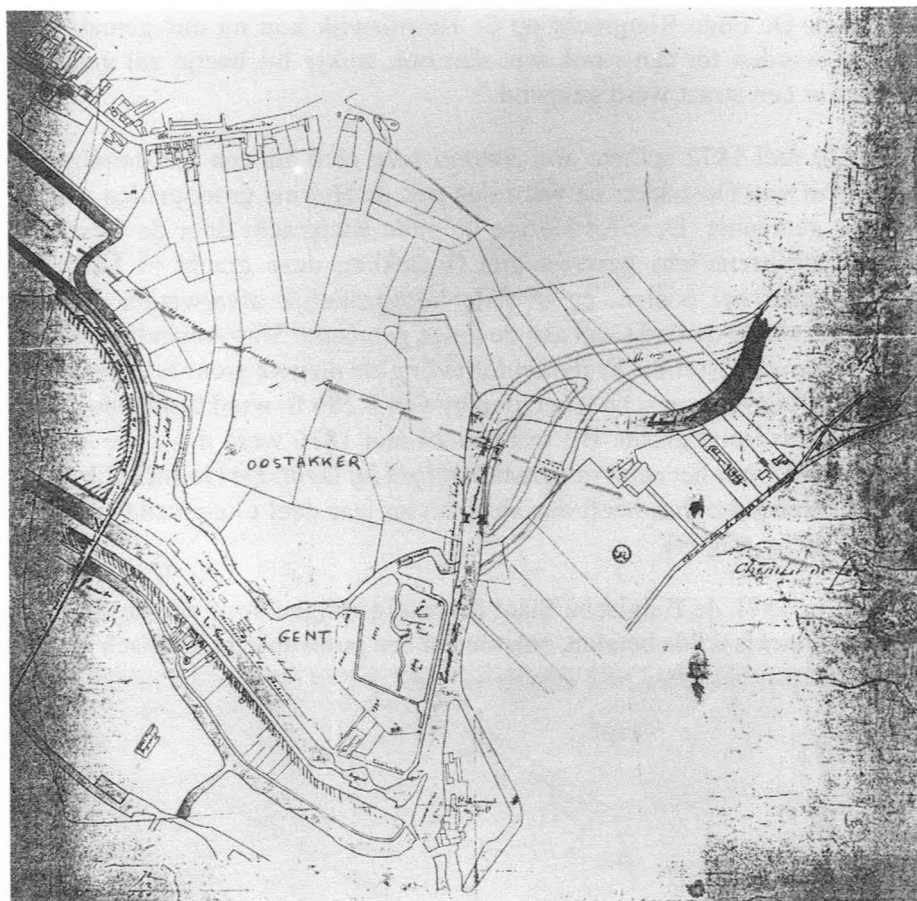

Fig. 2. De ontsloten Heirnis. Toestand in 1864, met aanduiding van het in 1752 gegraven Visserijkanaal, links de verbindingsspoorlijn met de hertrokken rietgracht, in stippellijn de geplande Oosterringspoorweg, rechts de geplande werken aan het Gentbruggesas en op de Heirnis zelf wat rest van de verdwenen vestinggracht die nu Rietgracht wordt genoemd. Rechts bakenen grachtjes de "Campagne de M. Paret" af, perceel dat overeenstemt met de vroegere Keukenbucht. Wat rest van de Binnenheirnis werd ingenomen door de eerste huizen op de Heirnis, langs het Visserijkanaal. De Heirnis was toen deels Gents, deels Oostakkers. (SAG, AG, D82F145/1)

d. De aanleg van de Ringspoorlijn door de Heirnis vereiste opnieuw een *hertrekking van de Rietgracht* die voortaan zou uitmonden stroomafwaarts de nieuwe sluis. Deze nieuwe afleiding werd in 1870 door de Staat gegraven op Oostakkers grondgebied ten oosten van de nieuwe ringspoorlijn (tracé huidige Wolterslaan). De kronkelige Rietgracht op de Heirniswijk, die aldus geen belangrijke afwateringsfunctie meer had, werd met deze nieuwe afleiding in 1881 in verbinding gesteld langs een duiker onder de spoorlijn (aan de huidige Kasterbant, straat die oorspronkelijk daarom Rietgrachtstraat

noemde). De oude Rietgracht op de Heirniswijk kon nu dus gemakkelijk herleid worden tot een riool, wat dan ook stukje bij beetje zal gebeuren telkens er een straat werd geopend.

e. Op 20 mei 1872 splitste *Sint-Amandsberg* zich als een zelfstandige gemeente af van Oostakker en werd dus ook de Heirnis grondgebied van die nieuwe gemeente. Daar tot hiertoe de oude Rietgracht door de westelijke Heirnis de grens was geweest met Oostakker, deze gracht in 1870 was herlegd naar het oosten, en in feite hoofdzakelijk afvalwaters uit Gent afvoerde, stelde de stad Gent aan de jonge gemeente Sint-Amandsberg voor, om de nieuwe oostelijke Rietgrachtafleiding als nieuwe grens te aanvaarden. Mits betaling van een schadevergoeding van 5.286 fr. werd Gent aldus 18 ha 41 a Heirnisgrond groter. Bij wet van 24 mei 1876 werd dus onze huidige Heirniswijk voor het eerst integraal *ingelijfd bij Gent*. De Heirniswijk, zoals de Scheldeoordsektor, heeft dus slechts vier jaar deel uitgemaakt van Sint-Amandsberg. (fig. 3)

f. Toen in 1871 de Belgische Staat de onteigeningen voor de ringspoorlijn door de Heirnis wilde betalen, ontstond er een jaren durend juridisch dispuut

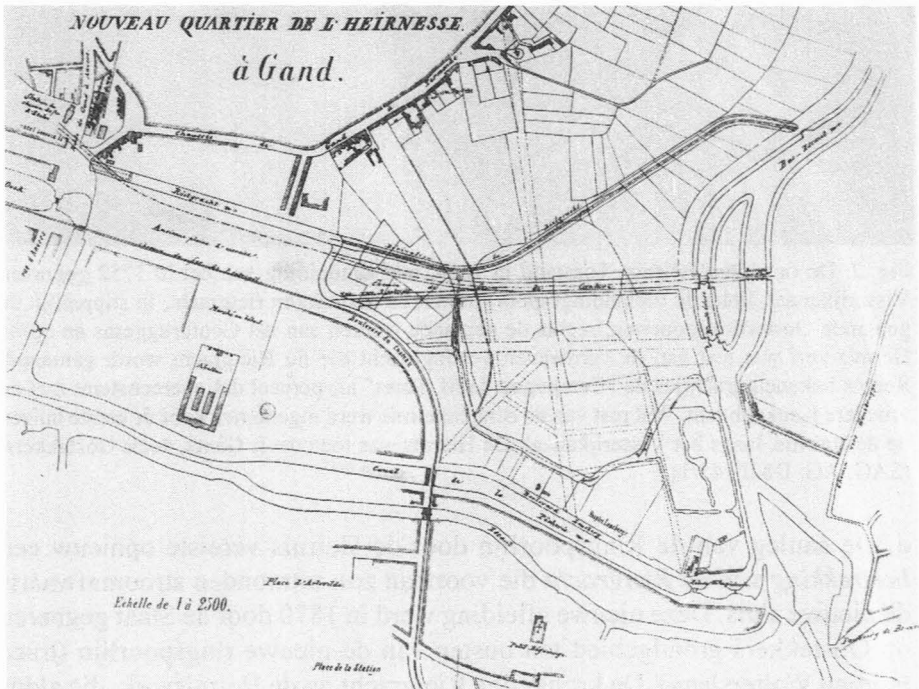

Fig. 3. Globaal ontwerp voor een nieuw stratennet in de Heirniswijk, ca. 1875. Deze straalsgewijze aanleg werd nooit uitgevoerd, alhoewel het huidige stratennet er wel gedeeltelijk kan worden in teruggevonden. Let ook op de oostelijke Rietgrachtafleiding. (SAG, AG, D82F145/4)

over *wie* die *eigenaar* was van die percelen en recht had op de onteigeningsvergoeding.

Uit het eindvonnis van 16 november 1887 blijkt dat in 1868 sommige Heirnismeesters (zie 3.2. Voorgeschiedenis) percelen Heirnismeers hadden verkocht aan private speculanten voor 4.700 fr. per hectare, alhoewel deze toen minstens 13.500 fr. per hectare waard waren. Het vonnis verklaarde deze verkopen ongeldig daar de verkopers geen eigendomstitel hadden, doch er enkel weiderecht bezaten.

Het vonnis stelde verder dat de Heirnismeersen gemeentelijke gronden waren, waarvan het eigendomsrecht, na de afschaffing van het Sint-Baafsdorp in de 16de eeuw, was overgegaan op de stad Gent. Gent kreeg dus de vergoeding van 8.188,29 fr. Dit bewijst dat er jaren lang onzekerheid heerste over de eigendomstitels op de Heirnis. Dit verklaart ten dele waarom de Heirnis relatief laat werd aangepakt door de grondspekulanten. Het waren enkel ondernemende avonturiers, zoals een ALSBERGE, die het waagden om deze patsituatie te doorbreken, en met sukses.

g. Kerkelijk behoorde de Heirniswijk voor 1802 en voor zover er parochianen woonden tot de Heilige Kerstparochie van het Sint-Baafsdorp. Toen in 1802 de Sint-Annaparochie werd opgericht, werd de Binnenheirnis toegevoegd aan de nieuwe parochie, want men verwachtte daar nieuwe parochianen. Toen in 1872 de parochie Sint-Macarius werd opgericht, werd de Gentse Heirnis toegewezen aan deze nieuwe parochie. Pas in 1896, toen de Heirniswijk reeds meer dan 3.000 inwoners telde, kreeg de wijk een zelfstandige parochie toegewijd aan Sint-Antonius van Padua, waar ook de Scheldeoordsektor werd aan toegevoegd, doch de huizen van de Kasteellaan bleven allen bij Sint-Macarius.

5. DE URBANISATIE VAN DE HEIRNIS

De Heirniswijk werd bijna volledig geurbaniseerd volgens het volgende systeem: een private grondeigenaar legt zijn voorstel tot het trekken van een straat door zijn grond voor aan de gemeenteraad. Er wordt uitspraak gedaan over het openbare belang van de geplande werken: indien de nieuwe straat enkel de eigenaar zelf ten goede komt, doordat zijn gronden ontsloten worden en hij zijn eigendom kan verkavelen, vallen de volledige wegeaanlegwerken, zoals bepaald door de gemeente, te zijnen laste, doch de straat zelf wordt eigendom van de stad. Wanneer ook openbaar nut kan worden aangevoerd, doordat nieuwe verbindingen gecreëerd worden, neemt de stad een deel van de werken op zich. Dit laatst was het geval bij de Ferdinand Lousbergskaaï en de Kasteellaan in 1859 en 1874, de Gentbruggelaan

(huidige Vlaamsekaai) in 1890 en het zuidelijk deel van de Heernislaan in 1892. Al de andere straten werden aangelegd door enkele private verkavelaars, met uitzondering van Kasterbant, die werd aangelegd boven op de overwelfde Rietgracht. Bij de aanleg van de Heirniswijk kwam er dus geen globaal openbaar stedenbouwkundig concept kijken. De tussenkomst van de overheid was minimaal en beperkte zich enkel tot de controle over de uitvoering van de werken volgens de verleende toelating. De private eigenaars poogden hun straten zo te trekken dat er zoveel mogelijk renderende bouwgronden ontstonden en dat de stratenaanleg hen zo weinig mogelijk kostte. Dit verklaart waarom de wijk geen enkel openbaar plein kent, enkel eentonige lange rechte straten telt en er geen plaats over bleef voor openbaar groen.

a. Fabrikant ALSBERGE.

Veruit de belangrijkste eigenaar en urbanisator van de Heirniswijk was de lijnwaadbleker Julius Gustave ALSBERGE (1831-1899). Hij was de zoon van een Westvlaamse deurwaarder en woonde op de Nederkouter te Gent. In 1877 was hij in het "bezit" van 7 ha 76 a "hooiland" op de Heirnis, die in 1860 nog op naam stonden van de Gentse rentenier A.J. MANILLIUS. In 1881 kwam hij tevens in het "bezit" van het 3 ha metende perceel van de baron MAELCAMPES DE VIRELLES en bezat aldus een derde van de ganse Heirniswijk. (fig. 4)

Op hoofdzakelijk zijn initiatief kwamen de belangrijkste binnenstraten van de wijk tot stand, nl.:

<i>jaar</i>	<i>huidige benaming</i>	<i>aantal inwoners in 1893</i>
1882	Heernislaan (met o.a. 3 beluiken)	353
1882	Forelstraat	377
1884	Eendrachtstraat	288
1885	Karperstraat (met o.a. 3 beluiken)	758
1885	Tinkstraat	72
1885	Snoekstraat	459
1888	Zalmstraat	85

Uit de kadastrergegevens blijkt duidelijk dat kort na het openen van de straten de aanpalende gronden snel in kavels werden verkocht aan hoofdzakelijk huisjesmelkers uit de middenstand en de burgerij die er in ijlt tempo woningen lieten bouwen die vlot verhuurd werden. Het bewijst dat er toen een grote behoefte bestond aan nieuwe woningen. Rond 1910 telde de wijk reeds meer dan 5.000 inwoners.

Het grote succes van de Heirnisverkaveling is ten dele te verklaren door de saneringswerken die toen plaats grepen in de binnenstad. Zo dienden ingevolge het Zollikofer-De Vigneplan van 1883 zowat 3.000 werklieden een ander onderkomen te zoeken, en daarvan is geweten dat er minstens 45

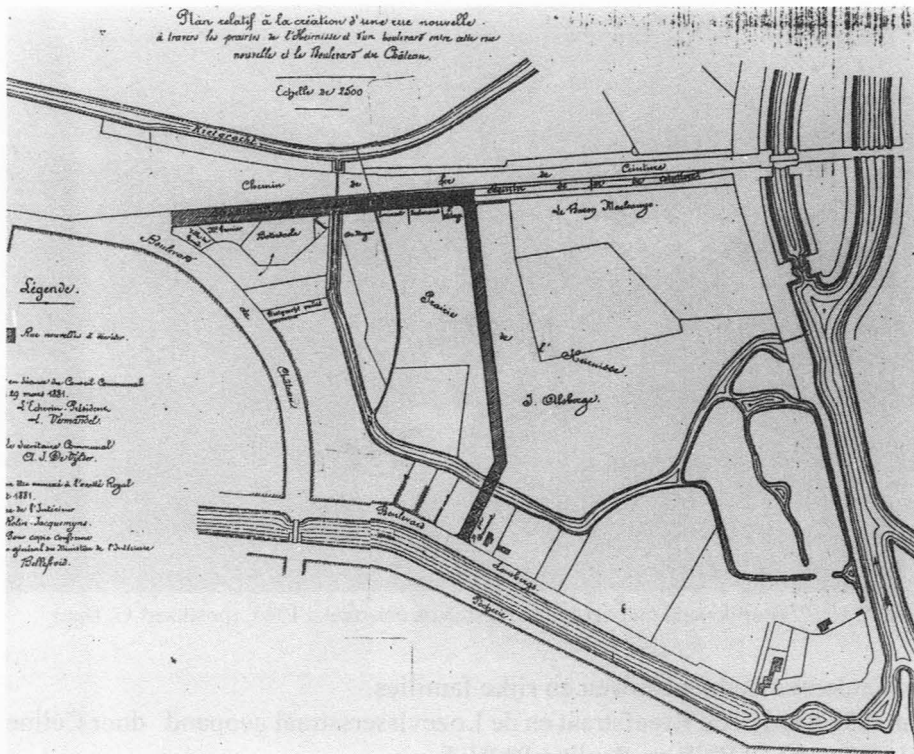

Fig. 4. Het eerste aflijningsplan van de Heirnis van 1881 betreffende de Forelstraat en het eerste deel van de Heernislaan. J. Alsberge en Baron Maelcamps waren toen de belangrijkste eigenaars op de Heirnis. De Rietgracht werd oostelijk van de Ringspoorlijn herlegd. De gebogen lijn tussen de oude Rietgracht en de nieuwe Rietgracht (links van de Forelstraat) duidt de oude achterhaalde grens met Oostakker aan en geeft bovendien exact weer tot waar het vroegere Sint-Baafsdorp zich uitstrekte op de Heirnis. (M.A., 1882)

terecht kwamen op de jonge Heirniswijk.

Dat de spekulatieve verkaveling van de Heirnis voor ALSBERGE een winstgevende zaak betrof, blijkt ook uit het volgende. In 1867 koopt hij samen met zijn schoonbroer August VAN OOST in de Pontstraat te Gentbrugge het bedrijf "Teinturerie et Blanchissement de Tissus Coton". In 1880 doen zij dit bedrijf terug van de hand om aan de Assels, op de grens Gent-Drongen, de enorm grote katoenblekerij NV ALSBERGE-VAN OOST op te richten.

Opmerkenswaard is wel dat de gemeenteraadsbeslissing tot openen van de straten door ALSBERGE steeds vermeldt dat de machtiging wordt verleend "onder uitdrukkelijk voorbehoud van de rechten die de stad Gent zou kunnen hebben op de terreinen waarvan ALSBERGE beweert de eigenaar te zijn". Vermoedelijk staat dit in verband met wat gezegd werd onder punt 3.f.

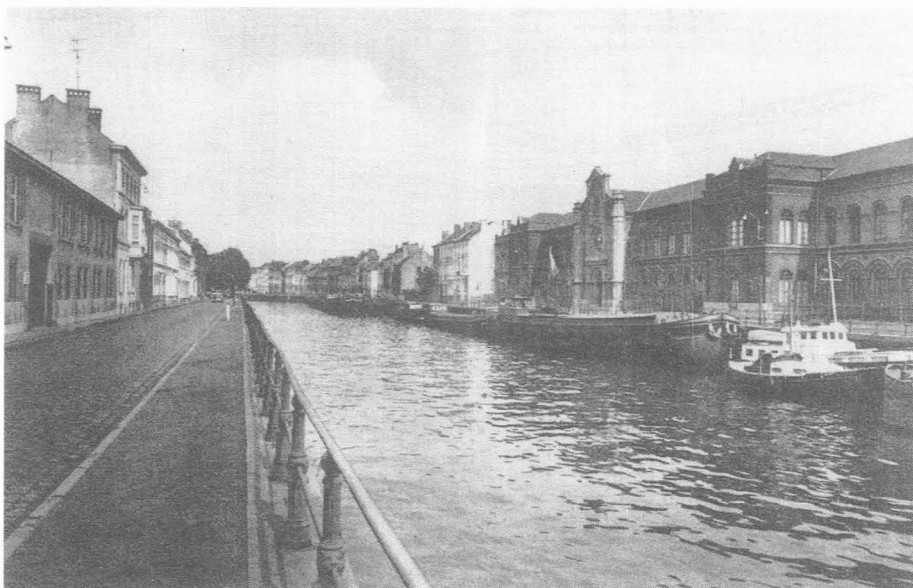

Fig. 5. Het Visserijkanaal met het Lousbergstehuis omstreeks 1965. (postkaart G. Dua)

b. Ondernemende weduwen en rijke families.

In 1886 werden de Kreefstraat en de Lozevisserstraat geopend door Céline VANDEWATTYNE en Paulina PARET.

De eerste was weduwe van de handelaar Désiré Edmond LEONARD en de tweede was weduwe van de bankier Petrus GONTHYN. Dat het volk betrof uit de hogere kringen, blijkt uit het feit dat de dochter van deze laatste, nl. Paulina Julia Maria Coleta GONTHYN in 1847 in het huwelijk was getreden met de katoennijveraar Graaf Josephus DE HEMPTINNE, zoon van Felix DE HEMPTINNE en Adriana Henrica LOUSBERGS. Deze laatste was de zuster van Ferdinand LOUSBERGS (1799-1859), de beruchte katoenfabrikant met wiens legaat in 1861-1863 het Lousberggesticht werd opgericht op de kaai die nu zijn naam draagt. Ferdinand LOUSBERGS had die gronden aldaar in 1859 gekocht van de erfgenamen van Louis PIERS DE RAVESCHOOT die er een huis met lusttuin hadden staan op een perceel grond dat in 1840 nog werd ingenomen door het zuidelijke Heirnisbastion. Het Lousbergstehuis werd ontworpen door architect Adolphe PAULI in opdracht van de burgerlijke Godshuizen en is nu nog in handen van het OCMW. Dit bejaardentehuis, het oudste nu nog bewaarde openbare gebouw op de Heirnis, zal binnenkort de deuren sluiten en elders naar een nieuwbouw worden overgebracht, zodat er dient uitgekeken naar een andere bestemming van dit gebouwencomplex. (fig. 5)

Wat de weduwe LEONARD betreft, is geweten dat zij minstens acht huisjes bouwde zonder enige bouwvergunning op een plaats waar pas twee jaar later

Fig. 6. Bouwmeester J.G. Semey in 1915, de belangrijkste architect en bouwondernemer van de Heirnis. Tussen 1899 en 1907 woonde hij in de "Villa van de drie van Rijswijks". Toen verhuisde hij naar een eveneens door hem ontworpen huis in de Wolfstraat (huis De Passer). Wegens zijn vermeende activistische sympathieën werd die woning in november 1918 vernield zodat hij met zijn gezin naar Nederland vluchtte. Pas in 1929 durfde hij terug naar Gent komen wonen en betrok hij opnieuw een door hem gebouwd huis op de Citadellaan met als gevelopschrift "Laet u maer zoet als honick vinden, de vlieghen zullen u verslinden". Op 23 juni 1935 overleed hij in de Sint-Jozefskliniek te Brugge (Verz. A. De Decker).

de Kreeftstraat zou komen. Bovendien waren reeds vier ervan verhuurd. Gelijkvloers telden deze woningen slechts een oppervlakte van 9,16 m². Echte beluiktoestanden dus.

c. Jacobus Gustavus SEMEY en de Naamloze Gentsche Bouwmaatschappij. De meest markante urbanisator van de Heirniswijk was wel de bouwondernemer-architect Jacobus Gustavus SEMEY (1864-1935) (fig. 6). Met zijn vader en stiefmoeder woonde hij sedert 1879 in hun nieuwe huis Kasteellaan 8. Als schrijnwerkersgast studeerde hij architectuur aan de Koninklijke Gentse Academie (1884-1886). Na het overlijden van zijn vader François (beeldhouwer, handelaar, rentenier) vestigde hij zich in 1889 op de Visserij 82. Rond 1894 verwierf hij gronden op de Heirnis en aldus kwamen in 1897, in samenwerking met de weduwe LEONARD, de twee laatste straten van de wijk tot stand, nl. de Tarbotstraat en de Tongstraat. Als een echte projektontwikkelaar ontwierp en bouwde hij zelf reeksen huizen, die hij dan te koop aanbood, sleutel op de deur. Voor de Heirnis alleen ontwierp hij minstens 200 huizen, doch ook elders in de stad was hij actief (o.a. in de Belfortstraat, Baudelostraat, Wolfstraat, enz...). Als typisch vertegenwoordiger van de liberale burgerij uit de Belle Epoque (tussen 1902 en 1903 zetelde hij zelfs even in de gemeenteraad, doch een financieel bouwschandaal brak zijn politieke carrière) en in navolging van wat toen ook elders in de stad gebeurde, verzette hij zich tegen uniforme straatwanden met inspiratieloze bepleisterde of bakstenen gevels. Als vlaamsgezinde romanticus greep hij terug naar de vormtaal uit het verleden. Zijn bouwstijl was het eclecticisme, waarin alle hoogtepunten uit de architectuurgeschiedenis vermengd

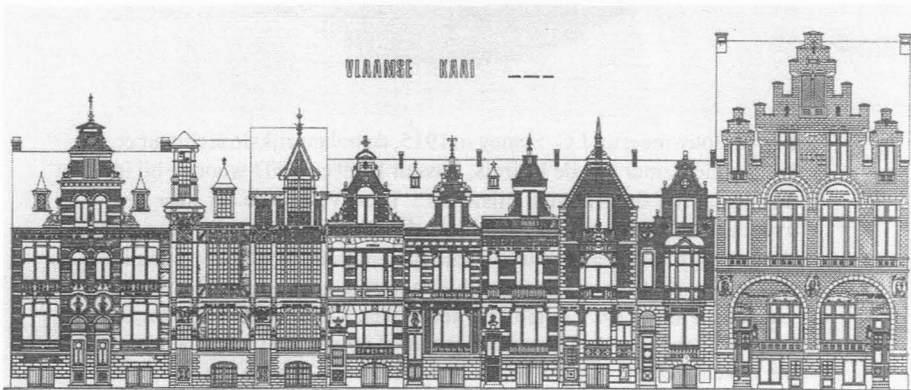

Fig. 7. Vlaamsekaai, een beschermd stadsgezicht.

Deze eclectische huizenrij, tussen 1894 en 1901 gebouwd door J.G. Semey, dragen allen de naam van een Vlaamse kunstenaar. Het betreft van links naar rechts de villa's Eugene Zetternam, Ferdinand Snellaert, Hippoliet Van Peene, Karel Miry, Hendrik Waelput, Vrouw Courtmans Berchmans, Hendrik Conscience, Tony Bergman, Virginie Loveling en de dubbelwoning de drie Van Rijswijcks (tekening uit: "Architectuur te Gent: Analyses", 1978).

werden. Dit kwam vooral tot uiting in de geveldekoratie van de 24 "villa's" en burgerhuizen die hij tussen 1894 en 1901 realiseerde op de Scheldelaan. Zij droegen allen de naam van een Vlaams kunstenaar of verwezen naar de schippersgemeenschap die er zich vestigde. Ze werden opgesmukt met klinkende opschriften, spreuken en borstbeelden. Het is omwille van deze villa's dat deze laan in 1942 herdoopt werd in Vlaamsekaai. Van deze unieke gevelrij resten nu nog slechts een tiental voorbeelden, waaronder de villa der drie Van Rijswijk's waar J.G. SEMEY tussen 1899 en 1907 zelf woonde. Wat betreft de nog resterende villarij werden de nummers 88 tot 101 (fig. 7) op 19 januari 1993 op de ontwerplijst gezet van voor bescherming vatbaar stadsgezicht. Dit zijn aldus de eerste huizen van deze voor Gent belangrijke bouwmeester die deze bescherming genieten.

Een groot aantal van de huizen die SEMEY voor de Heirnis tekende, waren opdrachten van de Naamloze Gentsche Bouwmaatschappij die in 1897 door dertig notabelen was opgericht, en waarin SEMEY zelf de belangrijkste aandeelhouder was. Deze bouwmaatschappij was het EERSTE initiatief in Vlaanderen voor sociale woningbouw, doch werd in 1903 reeds opgedoekt. De maatschappij verklaarde een driedubbel doel te hebben:

"- het uitzicht der stad verfraaien met schone geveltjes...

- de hand te leenen aan de bestaande maatschappijen van krediet voor het aanschaffen van werkmanswoningen (nl. Eigen Heerd is Goud Weerd, waarin J.G. SEMEY zelf ook aandeelhouder was en Eigendom door Spaarzaamheid, nvdr.).

- den burger en neringdoenden woningen op krediet te verschaffen.

Dit drijdubbel doel strekt tot de handhaving der maatschappelijke orde: immers den werkman aan de kroegen onttrekken en aan zijnen eigen haard verkleven; burgers en neringdoenden door kunstbesef veredelen en door eigenbezit en lotsverbetering bevredigen. Dit is zonder twijfel eene voortreffelijke strekking, welke de pogingen der omwentelaars tegenwerkt, en het heil van ons dierbaar vaderland verzekert." Einde citaat...

Deze paternalistische en moraliserende doelstellingen werden veruitwendigd door de talrijke stichtende spreuken die in sierlijke letters gebeiteld werden aangebracht op diverse arbeiderswoningen van SEMEY in de Tarbotstraat, Tongstraat, Lozevissersstraat en zuidelijk deel van Karperstraat, Snoekstraat en Eendrachtstraat. Enkele straffe voorbeelden:

- "Eet naar uwen stand, woon er boven, kleed u er onder." (Karperstraat 112) (1895).

- "De man de voorzichtigheid, de vrouw het geduld." (Lozevissersstraat 21) (1897).

- "Rijk worden is niet zijne rijkdom vermeederen maar zijne begeerte verminderen." (Tarbotstraat 34) (1897): de burgerij op haar best in haar "belerend" zendingsbewustzijn tegenover de werkende klasse! Alleen reeds

Naamloze Gentsche Bouw Maatschappij

BOUWGRONDEN

te koop
met gemak van betaling

De afmetingen zijn
aan de hand van de kaart te zien.
Kijk naar de Bovenste Straat 31.

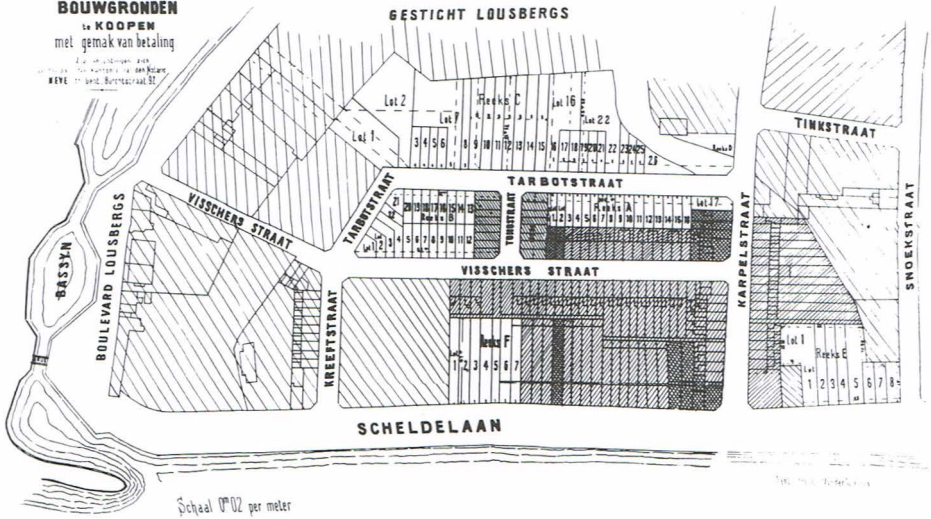

Fig. 8. Verkavelingsplan van 1897 van de Naamloze Gentsche Bouwmaatschappij. De grenzen van sommige percelen worden nu nog steeds bepaald door de bedding van de verdwenen Rietgracht. (SAG, AG D82F145/8h)

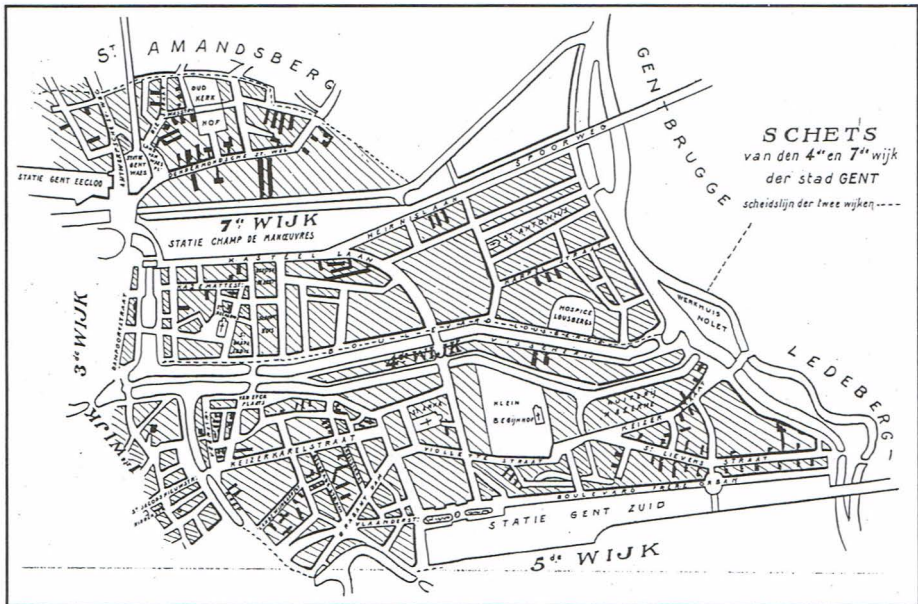

Fig. 9. Kaart van 1904. De Heirnis maakte deel uit van de 7e wijk en telde toen 6 beluiken, waarvan er nu nog 5 resten. In de 84 beluikhuisjes woonden toen 406 mensen. (kaart uit: De beluiken binnen de stad Gent, 1904)

omwille van deze unieke concentratie van huizen met spreuken verdienen deze gevels bewaard te worden. Deze gevels verbergen echter huizen die indertijd als modelhuisvesting golden, maar nu een grondige sanering goed zouden kunnen gebruiken.

6. EEN EEUW LATER

Sedert de laatste straat in 1897 werd aangelegd, is er op ruimtelijk vlak niet veel meer veranderd in de wijk. De enkele grote bedrijven die zich tussen de huizenblokken hadden gevestigd, sloten hun deuren en werden overgenomen door andere bedrijven. Zo is de weverij van Gustave Steurbaut, (fig. 10) die zich in 1895 in de Forelstraat vestigde, nu een meubeldiscount. De weverij Colonia, in dezelfde straat, werd in 1934 overgenomen door Drukkerij Het Volk. Dit laatste bedrijf nam in de loop der jaren gestadig uitbreiding van 3.452 m² naar 20.245 m² en palmde daarbij niet alleen leegstaande fabriekspanden in (Beghin-Machelaert in 1959, Thermosac in 1976, wolweverij Satex-Van Ceulebroeck in de Eendrachtstraat in 1980, enz...) maar ook reeds 22 aanpalende woonhuizen. Ook het detergentenbedrijf De Jonghe, seder 1941 gekneld tussen de woningen van Tarbotstraat en Ferdinand Lousbergskaai, zal vroeg of laat moeten beslissen of het de wijk al of niet zal verlaten voor een beter aangepaste omgeving.

In de loop der jaren heeft het gemeentebestuur weinig gedaan om de leefomgeving in de buurt op te krikken. De wegen werden wel geasfalteerd,

Fig. 10. Het bedrijf Gustave Steurbaut vestigde zich ca. 1895 in de Toekomststraat (Nu Forelstraat). Dit bedrijf fuseerde later met de katoenspinnerij "Motte" aan de Wielewaalstraat tot de "Tissage de l'Avenir". Het bedrijf staakte de productie na opslorping door de gekende "Filatures Nouvelle Orleans". De gebouwen werden gedeeltelijk gesloopt en NU is er een discount gevestigd. (briefhoofd uit 1909) (Verzameling A. De Decker)

sommige straten kregen wel éénrichtingsverkeer, doch de oorspronkelijk met bomen afgezoomde Vlaamsekaai en Heernislaan werden omgetoverd tot een wijkvriendelijke verkeersriool (Kleine Ring).

De laatste jaren is de gemeente wel ingegaan op het verzoek van de bewoners om in de Snoekstraat een buurttuin te realiseren op het terrein van de leegstaande gieterij Batta en om de Zalmstraat bewonersvriendelijk herin-terichten.

Zoals de meeste wijken in de 19de eeuwse gordel kent ook de Heirnis de gevolgen van een dalend bevolkingsaantal, een vergrijzing van zijn bewoners en een veroudering van zijn woningenbestand. Het aantal winkels en cafés daalt gestadig. De buurtscholen in Tarbotstraat en Eendrachtstraat sloten hun deuren. Veel woningen voldoen niet meer aan de huidige normen. 59 % van de woningen zijn gebouwd voor 1919 en slechts 21 % na 1945. Slechts 28 % van de woningen beschikken over volledig comfort, d.w.z. stromend water, WC met spoeling binnen, bad of douche, en centrale verwarming. 64 % van het woningenbestand vertoont minstens een zwaar gebrek. Het financiële draagvlak van de meeste bewoners is te klein om zelf uit eigen zak de nodige aanpassingen te betalen: 68 % van de bewoners zijn huurders, 15 % verdiende in 1981 minder dan 11.000 fr. per maand. In de Geo-statistische Survey van de stad Gent van 1986 wordt cijfermatig be- wezen dat de bouwfysische staat van de woningen op de Heirnis in de top zes van de slechtste wijken van Gent-Centrum kan ondergebracht worden. Om deze buurt opnieuw aantrekkelijk te maken zullen "cosmetische" aan- passingen op enkele plaatsen niet meer volstaan.

Nochtans beschikt de buurt over bepaalde troeven zoals een gunstige ligging t.o.v. het stadscentrum, snelle uitwijkmogelijkheden naar de belangrijkste verkeersassen, een nog niet hopeloos verkrot woningenbestand, geen al te storende bedrijven, een nog levend buurtschap en op termijn vermoedelijk kansen om nieuwe openbare groenruimtes te realiseren.

Een goede eeuw geleden liet men de urbanisatie van de wijk over aan het vrije initiatief van al of niet moraliserende ondernemers. De huidige Fin de Siècle zal meer inzet vergen van de overheid dan die voorbije Belle Epoque.

Arthur DE DECKER